

О.М. Шуміло

**ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ
ТА ВИХОВАННЯ**

Анотація. Акцентується увага на проблемах сучасної екологічної освіти. Розглядаються особливості правового регулювання екологізації освіти та виховання. Аналізуються норми природоохоронного законодавства та судових рішень щодо обов'язковості їх виконання у частині впровадження нових навчальних дисциплін.

Ключові слова: екологічне законодавство, екологічний правопорядок, сталий розвиток, екологізація освіти та виховання.

Аннотация. Акцентируется внимание на проблемах современного экологического образования. Рассматриваются особенности правового регулирования экологизации образования и воспитания. Анализируются нормы природоохранного законодательства и судебных решений в сфере обязательности их исполнения в части внедрения новых учебных дисциплин.

Ключевые слова: экологическое законодательство, экологический правопорядок, устойчивое развитие, экологизация образования и воспитания.

Abstract. The attention is concentrated on the problems of the modern environmental education. The specific characteristics of legal regulation of environmentalistic dynamics in education and upbringing are examined. The regulations of environmental legislation and judicial decisions are analyzed in the scope of their obligatoriness while implementing new educational subjects.

Key words: environmental legislation, environmental law and order, sustainable development, environmentalization of education and upbringing.

Актуальність теми дослідження продиктована тим, що антропогенне і техногенне навантаження на навколишнє природне середовище в Україні у кілька разів перевищує відповідні показники у розвинутих країнах світу. Тривалість життя в Україні становить у середньому близько 66 років (у Швеції – 80, у Польщі – 74). Значною мірою це зумовлено забрудненням навколишнього природного середовища внаслідок провадження виробничої діяльності підприємствами гірничодобувної, металургійної, хімічної промисловості та паливно-енергетичного комплексу. Одними з першопричин екологічних проблем України є: недостатня сформованість інститутів громадянського суспільства, відсутність розуміння в суспільстві пріоритетів збереження навколишнього природного середовища та переваг сталого розвитку, що породжує недотримання природоохоронного законодавства громадянами [1]. Тому правова культура взагалі й екологічна зокрема залежить від багатьох чинників, серед яких одним із провідних є екологічна освіта. Відповідно, можна зробити наголос на тому, що екологічній освіті належить чільне місце серед складових екологічного правопорядку та екологічної безпеки держави. З іншого боку, питання екологічної безпеки та екологічної освіти знаходять своє відображення у значній кількості нормативних актів, але на порядку денному стоїть їх практична реалізація, тобто правозастосування.

Питанню правового забезпечення екологічної освіти у своїх працях приділяли увагу такі вчені, як Ю.Д. Бойчук, В.Є. Борейко, В.В. Петров, М.В. Шульга та ін.

Незважаючи на велику кількість наукових робіт, присвячених освіті й екологічній зокрема, слід зазначити, що хоча вони і носять міжгалузевий характер, у них недостатньо чітко сформульовані вимоги дотримання природоохоронних норм, які передбачають обов'язковість екологічної освіти. Адже врахування імперативних норм екологічного права щодо обов'язковості екологічної освіти дозволить попередити екологічні правопорушення.

Метою статті є аналіз правових норм декількох галузей права щодо регулювання відносин у сфері правового регулювання екологічної освіти. Її новизна полягає у виробленні рекомендацій щодо реалізації чинного законодавства у цій сфері з точки зору дотримання державними інституціями вимог обов'язковості екологічної освіти у сучасних умовах.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» підвищення екологічної культури суспільства і професійна підготовка спеціалістів забезпечуються загальною обов'язковою комплексною освітою та вихованням у галузі охорони навколишнього природного середовища, в тому числі у дошкільних дитячих закладах, у системі загальної середньої, професійної та вищої освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів [2].

Природоохоронна освіта являє собою систему освіти, спрямовану на засвоєння елементів теорії та практики охорони природи, на формування у людини екологічного світогляду, природоохоронної свідомості. Поряд з природоохоронною існує екологічна освіта – система, спрямована на засвоєння теорії та практики загальної екології як однієї із фундаментальних основ природокористування [3, с. 314].

Різноманітністю освіти в галузі охорони навколишнього природного середовища є еколого-правова освіта, тобто система знань про правове регулювання суспільних відносин у галузі взаємодії суспільства та природи [4, с. 549]. Сама ж освітня діяльність пов'язана з наданням послуг для здобуття вищої освіти з видачею відповідного документа, що визначено ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» [5].

Природоохоронне виховання – це вплив на свідомість у процесі формування особистості людини з метою вироблення природоохоронних соціально-психологічних настанов [6, с. 32].

Більш широким за визначенням є екологічне виховання (населення), тобто вплив на свідомість у процесі початкового формування (соціалізації) особистості та в подальшому з метою вироблення соціально-психологічних настанов, активної громадянської позиції дбайливого ставлення до сукупності природних та соціальних благ (природних ресурсів, умов оточуючого людину середовища, пам'яток культури, екосистем усіх рівнів ієрархії – до глобальної біосфери, видів живого, окремих їх популяцій і т. ін.). Воно досягається за допомогою комплексу природоохоронної та екологічної освіти, що включає в себе виховання у вузькому розумінні слова як соціалізацію особистості, шкільне виховання, середню та вищу спеціальну освіту, екологічну і природоохоронну пропаганду [3, с. 78].

Поряд із термінами «природоохоронна освіта» та «виховання» слід виокремити термін «навчання», відповідно природоохоронне та екологічне. Під першим розуміють комплекс природоохоронного виховання, просвіти, освіти та пропаганди, що створює у людини природоохоронну свідомість (екологічний світогляд) та озброює її знанням способів охорони природи. Цей термін найбільше відповідає англійському «environmental education», що також можна віднести до екологічного навчання. Другий розкривається через комплекс екологічного виховання, просвіти, навчання та пропаганди, що створює у людини екологічний світогляд, озброює її знанням місця людства в природі, значення природних систем у його соціально-економічному розвитку та особистому благополуччі кожного з людей. Навчання екологічне служить основою раціонального природокористування [3, с. 314].

Забезпечення культурного розвитку є одним з ключових факторів соціально-економічного розвитку України та її окремих регіонів. Довгострокова програма культурного розвитку України [7] має тісно пов'язуватися з контекстом світового розуміння ролі і призначення культури в XXI столітті, зокрема виходити з того, що сталий розвиток і розвиток культури є взаємопов'язаними процесами.

Відповідно до ст. 35 Закону України «Про освіту» [8], загальна середня освіта забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, в тому числі засвоєння визначеного суспільними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство, виробництво, екологічне виховання.

У ст. 23 Закону України «Про дошкільну освіту» [9] ставляться вимоги до змісту дошкільної освіти та його реалізації. Зміст дошкільної освіти визначається Базовим компонентом дошкільної освіти, який передбачає серед інших виховання елементів

природоцінного світогляду, розвиток позитивного емоційно-ціннісного ставлення до довкілля.

Відповідно до ст. 31 Закону України «Про загальну середню освіту» [10], передбачено розроблення та затвердження Державного стандарту загальної середньої освіти [11]. Державний стандарт базової і повної середньої освіти спрямований на виконання завдань загальноосвітніх навчальних закладів II і III ступеня і визначає вимоги до освіченості учнів основної і старшої школи. Він містить в собі також Базовий навчальний план та Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Виконання вимог Державного стандарту є обов'язковим для всіх навчальних закладів, що надають загальну середню освіту.

У стандарті серед завдань реалізації змісту освітньої галузі в основній школі є формування в учнів ціннісних орієнтацій на збереження природи, гармонійну взаємодію людини і природи, уміння екологічно виважено взаємодіяти з довкіллям. Перед старшою школою ставиться завдання розвитку екологічної культури учнів, уміння гармонійно взаємодіяти з природою і безпечно жити у високотехнологічному суспільстві, усвідомлення ціннісних орієнтацій щодо ролі і значення наукового знання у суспільному розвитку.

Серед основних напрямків позашкільної освіти, яка може здійснюватися у позашкільних навчальних закладах, згідно зі ст. 15 Закону України «Про позашкільну освіту» [12] визначено еколого-натуралістичний, що передбачає оволодіння вихованцями, учнями і слухачами знаннями про навколишнє середовище, формування екологічної культури особистості, здобуття знань і набуття досвіду розв'язання екологічних проблем, залучення до практичної природоохоронної роботи та інших біологічних напрямів, формування знань, навичок у таких галузях сільського господарства: квітництві, лісівництві, садівництві, грибівництві, бджільництві.

На жаль, Закон України «Про професійно-технічну освіту» [13] не містить спеціальних вимог щодо освіти і виховання в галузі охорони навколишнього природного середовища, але це передбачається тими навчальними дисциплінами, які викладаються у закладах професійно-технічної освіти України. Професійно-технічна освіта є комплексом педагогічних та організаційно-управлінських заходів, спрямованих на забезпечення оволодіння громадянами знаннями, уміннями і навичками в обраній ними галузі професійної діяльності, розвитку компетентності та професіоналізму, виховання загальної і професійної культури.

У ст. 41 Закону України «Про вищу освіту» [5] передбачено, що навчально-виховний процес у вищому навчальному закладі забезпечує можливість здобуття особою знань, умінь і навичок у гуманітарній, соціальній, науково-природничій і технічній сферах, а також можливість інтелектуального, морального, духовного, естетичного і фізичного розвитку особи, що сприяє формуванню знаючої, вмілої та вихованої особистості.

Таким чином усі названі закони України, що регламентують освітянську діяльність, закріплюють необхідність провадження ціложиттєвої екологічної освіти та її нерозривний зв'язок з екологічним вихованням.

Екологічна освіта і виховання передбачені в більшості природоохоронних галузевих законів та кодексів:

– Водний кодекс України [14] в комплексі із заходами організаційного, правового, економічного і виховного впливу сприяє формуванню водно-екологічного правопорядку і забезпеченню екологічної безпеки населення України, а також більш ефективному, науково обґрунтованому використанню вод та їх охороні від забруднення, засмічення та вичерпання;

– Лісовим кодексом України [15] у ст. 6 передбачені корисні властивості лісів, серед яких сприяння оздоровленню населення та його естетичному вихованню;

– Кодексом України про надра [16] у ст. 59 передбачається охорона ділянок надр, що мають особливу наукову або культурну цінність. Рідкісні геологічні відслонення, мінералогічні утворення, палеонтологічні об'єкти та інші ділянки надр, які становлять особливу наукову або культурну цінність, можуть бути оголошені у встановленому законодавством порядку об'єктами природно-заповідного фонду;

– Закон України «Про рослинний світ» [17] у ст. 15 передбачає використання природних рослинних ресурсів з природоохоронною, рекреаційною, оздоровчою, культурно-освітньою та виховною метою в порядку загального використання;

– Законом України «Про тваринний світ» [18] у ст. 20 передбачається використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях;

– Законом України «Про природно-заповідний фонд України» [19] наголошується, що території та об'єкти природно-заповідного фонду з додержанням вимог, встановлених законодавством України, можуть використовуватися в освітньо-виховних цілях.

Інші поресурсові закони України також передбачають проведення освітньої та виховної роботи серед населення та його екологічне інформування. Відповідні вимоги щодо екологічних знань є обов'язковою кваліфікаційною вимогою для всіх посадових осіб, діяльність яких пов'язана з використанням природних ресурсів та призводить до впливу на стан навколишнього природного середовища.

При формуванні циклу природничо-наукової підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційних рівнів «молодший спеціаліст» і «бакалавр» згідно з Листом Міністерства освіти і науки України «Про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах у 2001/2002 навчальному році» [20] потрібно було ввести дисципліну «Основи екології» загальним обсягом 54 години. Форма підсумкового контролю – залік.

З метою екологізації вищої освіти та формування екологічного світогляду у майбутніх спеціалістів у вищих навчальних закладах, зокрема, в Харківському національному університеті внутрішніх справ на початкових курсах введено навчальні дисципліни «Екологія» та «Екологічна етика».

Новітній Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» [21] у ст. 6 прямо вказує, що виховання гуманного ставлення до тварин є важливою складовою етичного, культурного та екологічного виховання громадян; передбачає формування високого рівня еколого-етичної свідомості та культури громадян. Це

забезпечується шляхом викладання курсів з екологічної етики та гуманного ставлення до тварин у дошкільних навчальних закладах, у системі загальної середньої, професійно-технічної і вищої освіти.

Остання вимога щодо викладання навчального курсу відображена у відомчому нормативному акті. Так, відповідно до листа МОНмолодьспорту України від 23.06.2010 р. № 1/9-450, на виконання ст. 6 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» [21] і рішення Окружного адміністративного суду м. Києва щодо впровадження у вищу та середню освіту України дисципліни «Екологічна етика» МОНмолодьспорт України рекомендує включити до переліку вибіркових дисциплін навчальних планів вищих навчальних закладів дисципліну «Екологічна етика» обсягом один кредит ECTS (36 год).

Подальша спеціалізація вищої освіти передбачає формування у студентів системних комплексних знань та практичних навичок їх застосування з питань охорони довкілля, екологічної етики та досягнення сталого розвитку суспільства.

Аналізуючи викладене, можна дійти висновку, що дві великі групи нормативно-правових актів, що регулюють освітянську та природоохоронну діяльність містять в собі вимоги щодо обов'язковості екологічної освіти та виховання. У разі невиконання цих вимог судові інституції примушують органи державної влади виконувати закон шляхом впровадження у навчальний процес новітніх екологічних дисциплін.

Література

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21.12.2010 р. за № 2818-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26 (30.06.2011). – Ст. 218;
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. за № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41 (08.10.91). – Ст. 546;
3. Реймерс Н. Ф. Природопользование / Н. Ф. Реймерс : словарь-справочник. – М. : Мысль, 1990. – 637 с.;
4. Петров В. В. Экологическое право России: учебник для вузов / В. В. Петров. – М.: Изд-во БЕК, 1995. – 557 с.;
5. Про вищу освіту: Закон України від 17.01.2002 р. за № 2984-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 20 (17.05.2002). – Ст. 134;
6. Кондратюк Є. М. Словник-довідник з екології / Є. М. Кондратюк, Г. І. Хархота. – К.: Урожай, 1987. – 160 с.;
7. Про Концепцію державної політики в галузі культури на 2005–2007 роки: Закон України від 03.03.2005 р. за № 2460-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 16 (22.04.2005). – Ст. 264;
8. Про освіту: Закон України від 23.05.1991 р. за № 1060-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 34 (20.08.91). – Ст. 451;
9. Про дошкільну освіту: Закон України від 11.07.2001 р. за № 2628-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 49 (07.12.2001). – Ст. 259;
10. Про загальну середню освіту: Закон України від 13.05.1999 р. за № 651-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 28 (16.07.99). – Ст. 230;
11. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти: Постанова КМ України від 23.11.2011 р. за № 1392 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 11 (17.02.2012). – Ст. 400;
12. Про позашкільну освіту: Закон України від 22.06.2000 р. за № 1841-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 46 (17.11.2000). – Ст. 393;
13. Про професійно-технічну освіту: Закон України від 10.02.1998 р. за № 103/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 32. – Ст. 215;
14. Водний кодекс України від 06.06.1995 р. за № 213/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24 (13.06.95). – Ст. 189;
15. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. за № 3852-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – 17 (26.04.94). – Ст. 99;
16. Кодекс України про надра від 27.07.1994 р. за № 132/94-ВР // Відомості Верховної Ради

України. – 1994. – № 36 (06.09.94). – Ст. 340; **17.** Про рослинний світ: Закон України від 09.04.1999 р. за № 591-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23 (11.06.99). – Ст. 198; **18.** Про тваринний світ: Закон України від 13.12.2001 р. за № 2894-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 14 (05.04.2002). – Ст. 97; **19.** Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 р. за № 2456-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – 34 (25.08.92). – Ст. 502; **20.** Про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах у 2001/2002 навчальному році: Лист Міністерства освіти і науки України від 19.07.2001 р. за № 1/9-261 // Освіта України. – 2001. – 08. – № 31; **21.** Про захист тварин від жорстокого поводження: Закон України від 21.02.2006 р. за № 3447-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 27 (07.07.2006). – Ст. 230.